

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum III

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 12**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congrés (10 . 2003. Alacant)
 Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castell  i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 I. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

  Els autors

  D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Piz 

II-lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),

Museu Municipal de l'Almod , X tiva

Imprimeix: T BULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum III): 84-608-0305-8

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hisp nica de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reprodu ida, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mit a, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el perm s previ de l'editor.

UNA CORT PER A CURIAL

A «*Curial e Güelfa*, cap a la fi d'un enigma?»,¹ una de les darreres i més serioses aportacions crítiques sobre l'autoria del *Curial e Güelfa*,² Anton M. Espadaler reflexionava sobre un fet inqüestionable: la literatura medieval fou majoritàriament una literatura de cort, els autors de la qual havien d'acollir en llurs obres tots els sabers que circulaven entre els seus membres més destacats. Tal com indica Jaume Turró (2001: 104), «era el lloc de producció i consum principal de la literatura, i era, a més, el lloc on es marcaven les pautes literàries a seguir i el principal motor de renovació».

Una obra com aquesta, per la seva consciència literària i per la riquesa de recursos i amplitud de fonts que presenta (Espadaler 2000), no pot mantenir-se al marge d'aquesta dinàmica, sobretot si tenim en compte que el seu autor, a través de l'assimilació de la cultura clàssica i la seva convivència amb fonts de tradició romànica, pretén oferir un missatge literari i ètic global a través del qual donar resposta a certes inquietuds intel·lectuals que sens dubte comparteix amb els seus lectors potencials (Cingolani 1995-1996). No ens ha de sorprendre, per tant, que el nostre anònim es reservi els pròlegs dels tres llibres de l'obra i altres espais paranarratius (somnia, visions i al·legories) per discutir temes com ara l'accés dels no professionals a la «reverenda letradura» i la legitimitat de la ficció, relacionada amb el debat de Dictes i Dares contra Homer (somni del Parnàs, llibre III, 74-91),³ motiu que, d'altra banda, i com molt bé assenyala Lola Badia (1988), seguint les indicacions de J. Lawrance (1982),⁴ en aquesta època ha esdevingut un lloc comú de conversa cortesana.⁵

1. Conferència pronunciada amb motiu de la celebració dels Premis Octubre (2002). Agraïm la gentilesa de l'autor per haver-nos facilitat l'original.

2. Un repàs minuciós sobre les diverses hipòtesis al voltant d'aquest tema ens l'ofereix Espadaler 1984. Posteriorment a aquest treball, trobem noves aportacions a Ferrando 1996 i a Butinyà 1987-1988, i també a Butinyà 1999.

3. Seguim l'edició d'Aramon (1930-1933).

4. En un altre estudi, Lawrance (1979) també aporta documentació que demostra de quina manera aquest debat era un lloc comú entre els cercles erudits de les corts del segle xv hispànic. Sobre la visió del Parnàs tornaré més endavant.

5. Montserrat Piera (1988: 110) també assenyala el mateix en la seva interpretació del somni del Parnàs: «Apolo pronuncia un discurso [...] criticando abiertamente a Homero por no contar la verdad y

No és gratuït, per tant, afirmar que l'anònim no és un autor pensable fora d'una cort, per la qual cosa fem nostra l'afirmació d'Espadaler quan assenyala que el seu anonimat fa mal. Davant d'aquesta mancança, les dades que ens permetin dibuixar la seva personalitat i el cercle cultural al qual es vincula, les hem d'extreure de la mateixa novel·la i del suport que ens l'ha transmesa. La nostra contribució pretén, per tant, oferir noves dades d'acord amb aquestes premisses, tot continuant el camí iniciat per Anton Espadaler en el seu treball esmentat a l'inici d'aquestes línies.

D'acord amb les possibles pistes que ens ofereix la novel·la, el citat estudiós ofereix dues dades que li permeten establir amb gairebé total seguretat que la novel·la ha de ser posterior a 1456 i anterior a 1470. Partint de la batalla contra el turc esdevinguda al tercer llibre (pp. 193-220), assenyala que la redacció ha de ser posterior a la data indicada perquè aquest enfrontament bèl·lic respon al desenvolupament d'una acció de guerra real, concretament la batalla de Belgrad esdevinguda el 6 de juny de 1456, tal com la reporten el *Manual de Novells Ardits* (Schwart & Carreras 1893) i el *Llibre de les solemnitats de Barcelona* (Duran & Sanobre 1930), reculls amb els quals la nostra novel·la presenta interessants punts de coincidència.

Pel que fa al terme *ante quem*, Espadaler té present que Curial duu al llarg de la narració un escut i un estendard «burell e negre, mig partit ab un leó d'argent, qui travessava abdues les colors» (i, 63), i ho relaciona amb el que indica Gabriel Turell al seu *Arbre d'Honor* (Burgaya 1992), escrit el 1471, quan afirma que el burell, és a dir, el gris cendra barreja de blanc i negre, no pot ser considerat entre les colors heràldiques perquè no és natural. Davant d'aquesta afirmació tan taxativa, l'autor arriba a la lògica conclusió que la novel·la ha d'haver estat composta abans d'aquesta data, sobretot si es té en compte que el nostre anònim no vol treballar al marge de la realitat.

Un cop definits els límits cronològics d'escriptura del *Curial*, l'esmentat investigador es fixa en un detall que fins ara no havia merescut l'atenció de la crítica; hem d'esperar gairebé al desenllaç de la captivitat de Curial al llibre III, just quan l'heroi i el seu company Galceran de Mediona són alliberats, per trobar l'únic fragment de l'obra que hom pot interpretar com un elogi i que és l'única fuga cap a l'exterior de tota la novel·la:

Molta fonch la alegria que-l ambaxador hach en haver trobat aquell parent, e sí li fonch molta honor (e sapiats que d'aquell linatge de Madiona són exits tots los de la casa de Pallars, e aquells eren cap e principi de tot lo linatge).

(III, 160)

El seu beneficiari és la casa de Pallars, que l'anònim vincula al company de captivitat de Curial, Galceran de Mediona,⁶ qui acaba de saber que ha estat auxiliat

a Virgilio por su tratamiento del tema de Dido y Eneas. Es decir, un personaje mitológico de la obra catalana recrea el debate tan extendido en la Edad Media sobre la veracidad de los relatos sobre Troya».

6. Pel que fa a aquest personatge cal tenir present Espadaler 1984.

per un cosí seu, Ramon Folch de Cardona, ambaixador d'Aragó a la cort del rei musulmà,⁷ i un dels personatges més ben tractats de l'obra. Espadaler fa notar el caràcter més aviat genèric de la fórmula, ja que l'autor ha triat d'enaltir la casa en comptes d'un membre concret, i es pregunta quan, entre les dates proposades com a límit (1456-1471), té sentit, en una dinàmica de cort, un esment d'aquest tipus a la casa de Pallars.

En aquesta època el comte de Pallars és Hug Roger III (1451-1503) (Sánchez i Vilanova 1988), la vida del qual pren un tomb significatiu quan, per eliminació, perquè els grans magnats s'anaven inclinant cap a Joan II, aquest comte apareix com a únic aristòcrata al qual la Generalitat, hereva de l'urgellisme polític, pot recórrer, aprofitant a més les males relacions amb els seus parents els comtes de Prades i els de Cardona. Fou proclamat i reconegut com a conestable de Catalunya el 1461, i el 28 d'abril de 1462 fou designat, pels diputats del consell del Principat, capità general de l'exèrcit de Catalunya. Segons afirma Espadaler, és en aquest moment que el comte comença a tenir dimensió pública i significació política. Hug Roger III serà fet presoner per les tropes de Joan II el 28 de febrer de 1465 a la batalla de Prats del Rei i no serà alliberat fins el desembre de 1470. Finalment, és reconegut per Pere de Portugal, qui, en arribar a Barcelona el 21 de gener de 1464, el fa conseller i camarlenc seu. El 1464 el comte casa la seva germana Elionor amb el conestable de Portugal, el cavaller João d'Almada, comte d'Abranches.

Tots aquests fets porten Espadaler a privilegiar els anys 1462-1465 (sobretot els anys 1464-1465) com a moment d'escriptura de la nostra novel·la, i l'aboquen a proposar un marc ben concret de redacció, on el gust per la literatura dels seus principals protagonistes està més que garantit: la cort de Pere de Portugal. Assegura també que el marcat encert literari dels centenars de cartes que Hug Roger III va escriure en campanya al consell de la Diputació del General fan d'ell un home amb un viu interès per les lletres. Dins aquest context, l'anònim autor seria, per tant:

Algú amb trajectòria urgellista, partidari del rei Pere i per tant proborgonyó, antifrancès, habituat a la jurisprudència i potser amb contactes amb la hisenda, que en edat avançada va escriure una història que havia d'agradar a la casa de Pallars, perquè hi trobaria reflectida la grandesa de la seva primera i única aventura política.

Sens dubte som davant d'una hipòtesi molt suggestiva que dóna resposta a moltes de les preguntes que sobre el *Curial* encara estaven per resoldre. Malgrat

7. «Lo ambaxador mirava molt a Berenguer, e cuydava'l conèixer, e dix-li: —Amich: d'on est tu?— Berenguer començà a riure, e dix: —No-m conexets? Donchs yo a vós no-us he desconegut—. L'ambaxador tornà a dir: —No-m pot recordar qui sòts; emperò, yo-us he vist certament—. Ladonchs Berenguer dix: —Yo he nom Galceran de Madona—. L'ambaxador, ab un gran crit, dix: —O, cosí meu! ¿E catiu érets vós e yo ne vostres parents no ho sabíem? Sapiats que en tota Cathalunya és fama que vós érets mort. Loat sia Déu, que-us m'a dat a trobar! E vós vindrets ab mi, o almenys yo portaré bones noves de vós en Cathalunya, e vostra mare, que ha per vós cuydat perdre:l seny, e encara la vida, s'alegrarà ab les noves que yo de vós li contaré—. [...] Molta fonch la alegria que'l ambaxador hach en haver trobat aquell parent, e sí li fonch molta honor...» (III, p. 160).

tot, en un context tan òptim com seria la cort barcelonina del Conestable de Portugal, se'ns fa difícil explicar el silenci absolut que envolta una novel·la tan ambiciosa com la nostra, sobretot si tenim en compte que, en interrogar-se sobre certs temes que de ben segur es debatien en un cercle literari tan actiu, automàticament devia provocar l'activa participació d'un públic atent i mínimament format,⁸ i, d'altra banda, en lloar la casa de Pallars, devia satisfer alhora un discurs que afavoria la causa política del seu mecenes més immediat, esdevenint d'aquesta manera un producte literari «de moda» i una de les millors eines propagandístiques possibles, digne de ser àmpliament difós entre els literats d'aquesta cort.

Ens preguntem, en segon lloc, com encaixa un tractament tan favorable als Cardona en un moment històric en el qual, com molt bé ha indicat Espadaler, les relacions entre les dues famílies estaven sota mínims. Hem de tenir present que l'enaltiment final a la casa de Pallars deriva d'un episodi on Ramon Folch de Cardona juga, com ja hem dit, un paper fonamental. El narrador ens el presenta just quan el nostre heroi ha de defensar la seva vida i el cos de la donzella Càmar d'un lleó «lo pus brau e lo pus bell que jamás sie estat vist» (III, 154). En aquest moment:

Estava prop lo rey un ambaxador del rey d'Aragó, cavaller molt noble e valerós, appellat Ramon Folch de Cardona, lo qual lo rey honrava e festejava molt; e viu lo catiu ab lo pus gentil cors que home que may a sos vijares hagués vist, e altà's d'ell tant que no podia.

(III, 153-154)

Després de molt de temps de captivitat com a Joan, Ramon Folch de Cardona és el primer qui coneix l'autèntica personalitat del nostre protagonista, «aquell que fonch en lo torneig de Melú, ab lo rey d'Aragó» (III, 154). Gràcies a la intervenció d'aquest noble català, el rei musulmà accepta que Curial pugui lluitar contra l'animal mínimament armat (III, 155), i posteriorment hi intervé de manera decisiva en el seu alliberament (III, 155-158).

Creiem, per tant, que d'aquestes línies es desprèn un elogi als Cardona, per la qual cosa és lícit preguntar-nos en quin moment històric hi hagué bones relacions entre aquesta família i els Pallars. D'altra banda, i donat que hom hi percep per part de l'anònim un coneixement força directe de l'activitat econòmica d'aquest noble llinatge, tal com va demostrar Espadaler (1984) en la seva primera aproximació al problema de l'autoria del *Curial*,⁹ ens plantejem fins a quin punt podem relacionar el nostre anònim autor amb una cort tan activa com la dels Cardona, sobretot si

8. Montserrat Piera (1988) ens n'ofereix un exemple quan assenyala de quina manera el nostre anònim autor utilitza *Les Històries Troianes* en descriure la bellesa de Laquesis: no copia el fragment en qüestió sinó que ens el remet, prefereix deixar al lector la tasca de buscar en una altra obra literària una part de la seva obra «creando así una relación dialógica entre las dos obras en sí y entre las dos obras y el lector. Éste debe ser activo e informado a fin de poder captar las conexiones entre ambas obras, pero, también debe serlo a fin de "leer" la obra catalana puesto que parte de la lectura de *Curial* consiste en leer la obra de Guido para suplir las lagunas voluntarias del autor catalán» (Piera 1988: 106). Per a una anàlisi més exhaustiva d'aquesta qüestió, remetem a Piera 1995.

9. Sobre aquest tema cal tenir present Casas i Nadal 1985

considerem que som davant d'un casal que des del segle XIII, segons Jordi Rubió i Balaguer (1957) «estimaren els bons llibres i foren amics de la poesia».

Els Pallars i els Cardona emparentaren diverses vegades entre el segle XIII, època històrica de la novel·la, i el segle XV (Espadaler 1984: 72-73). Ens interessa tenir present que l'any 1428 Arnau Roger IV de Pallars es casà amb Joana de Cardona, també coneguda per Violant, i que d'aquest enllaç naixeria el ja esmentat Hug Roger III. En aquest moment Joan Ramon Folch I de Cardona (1400-1442) és el cap d'un dels principals llinatges de Catalunya i de tota la Corona d'Aragó, després que el seu pare Hug Folch II, fundador del comtat, el situés a la màxima categoria nobiliària de Catalunya.

La crítica ja ha assenyalat l'interès fins ara poc valorat de l'alta noblesa catalana per les lletres, enteses com a eina d'una gran eficàcia en la manifestació del poder (Espadaler 1999 i Duran 2000). Un dels exemples més destacats el tenim en la figura de Pere d'Urgell el Savi, mort el 1408, i la seva relació amb l'elaboració de l'anomenat *Cançonier dels comtes d'Urgell* (Espadaler 1999).¹⁰ Miriam Cabré (2001), per la seva banda, es pregunta fins a quin punt el *Cançonier Gil* (Sg),¹¹ l'únic manuscrit que ha transmès cent quatre de les cent catorze peces líriques que coneixem de Cerverí de Girona i que situa llur transmissió en un ambient pròxim al de composició, és una apropiació per part de la dinastia reial d'una obra que ajudava a projectar la seva imatge desitjada. No en va el servei a Pere el Gran, el seu protector reial, és un dels aspectes definidors de la poesia de Cerverí. Un altre dels seus mecenes fou la casa de Cardona, de manera que una bona part de les composicions contingudes en aquest còdex celebraren el Vescomte Ramon Folch VI i la seva muller Sibil·la d'Empúries. És lògic pensar que els comtes volgueren encarregar una còpia d'aquest còdex on es lloava la gentilesa de la seva cort al mateix temps que els relacionava amb el poder reial. Doncs bé, Matilde Cortés (2000), en assenyalar que el *Curial* podia ser la recreació de la biografia del trobador Raimbaut de Vaqueiras, es refereix específicament a la vida de Raimbaut continguda al *Cançonier Gil*,¹² còdex que, com ja hem vist, enalteix dues de les figures més importants que apareixen a la nostra novel·la: el rei Pere el Gran i Ramon Folch de Cardona.

En el seu treball sobre l'esmentat *Cançonier dels comtes d'Urgell*, Espadaler (1999) assenyala que a no molts anys de distància del temps de formació d'aquest manuscrit, Andreu Febrer va compondre un poema que elogiava la cort femenina

10. Madrid, Biblioteca Nacional, Res. 48. Per a una descripció detallada del manuscrit, remetem a BITECA MANID 1331: <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1331.html>>.

11. Biblioteca de Catalunya, ms. 146. BITECA MANID 1332: <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1332.html>>. També estudia aquest cançonier des d'un punt de vista material i cultural Simone Ventura (2001).

12. La investigadora assenyala que la *razó* de Raimbaut de Vaqueiras difereix del text canònic que reporta Riquer, que és, d'altra banda, la versió més coneguda de la vida de Raimbaut: el seu pare es presenta com a boig, mentre que el nostre cançonier, en canvi, el considera «bos e savis», caracterització molt més semblant a la que apareix al *Curial* («un gentilhom [...] dotat més de seny [...], i, 20). Remarca igualment que aquest cançonier inclou també alguna producció de Guilhem de Sant Leidier, trobador vassall del bisbe de Santa Maria del Puig, el qual ha estat relacionat per Espadaler amb Parrot de Sant Laydier, company de Curial en l'alliberament de la duquesa d'Àustria.

dels seus mecenes els Cardona a través d'elements que recreen, encara amb certa dosi d'autonomia, l'univers cortès. Es tracta de la composició «Si-n lo món fos gentilesa perduda»,¹³ on apareixen lloades dames que cal ubicar a la cort d'Hug Folc II (1334-1400), i del seu fill Joan Ramon Folc I. Hi és evocat el palau del comte on hi regnen el valor, la cortesia i les belles accions:

Si-n lo món fos gentilesa perduda
 eu say lo cap de la font qui la dóna,
 qu-ins en l'ostal del *proz coms de Cardona*
 la trobarets que no-s camge ne-s muda;
 on pretz, dompneys e valor fan hostatge
 e noyriments e man faytz ben stants
 que sàubon far les pros dompnes presans
 qu-en celha cort mènon gran alegratge.

Qu-anch pus Artús fech d'aquest món pessatge
 no crey que fos corts de tanta valia,
 ni ten plasens, ten gaya, ten jolia
 ne ten gentils, ten baud-a mon visatge;
 car no-y veyretz argulh, cima ne branca,
 mas l'aculhir honest e graciós
 e-l gen perlar e-l gay dits amorós
 als strangers, e-z humil cara francha.

E tot primer, a cuy beutat no mancha,
 lay trobarets l'auta *valén comptessa*,
 qui de valor e de granda proesa
 val mays qu-Isolt ne Serena la blancha.
 A luy va bé semblan *dona Johana*,
 que-b belhs aculhs e-b graciós preven
 se fay gresir, amar a tota gen,
 e plus d'aycelhs qu-és de terra loindana.

No-m layssa dir celha qu-és la fontana
 de gay comport, c-és *dona Ffrancesquina*,
 car sus les flors és viola-nglantina
 que-l temps gentil naix e floreix e grana;
Na Sobrejoy,¹⁴ miral de gentilesa,
don-Elpha-us dich, que Dieus volch tan bell far
 lo sieu gay cors, de pretz sobrepugar,
 que-l món no crey altre pas de belhesa.

Altra n'i say en qui natur-à mesa
 gentils fayçós e-morosa pervença:
don-Yolant, que-b gaya captenença

13. Seguim l'edició (pp. 84-85) i estudi (p. 27, i apèndix II, pp. 136-138) de Riquer 1951.

14. És un *senhal* de la dama anomenada Elpha.

ab dolç esguart mostra sa gran noblesa.
Na Beatris d'Anglesola s'avança
 Lossanamén los stranys aculhir,
 E *Johanà Pineda*, qui felhir
 no sap, ne-u quer *Elphita, la de França*

Vay-te'n, xançó, lay on valor s'atansa,
al coms dels Carts,¹⁵ qui sap pretz mantenir;
 e s-eu no say tot son laus expendir,
 yeu lo sopley que no-l venya pesança.

Àngel,¹⁶ non ay alors ma confiança
 may solamén en vós qui-m fayts jequir
 d'ira, d'esmay, de dol e de cossir,
 cant me sové de la vostr-amistança.¹⁷

Som a l'època de joventut del poeta, just quan redacta les seves quinze composicions, entre els anys 1390 i 1400.¹⁸ Ja en edat madura, i essent algutzir d'Alfons el Magnànim, l'any 1429, segons acredita l'*explicit* del manuscrit,¹⁹ enllesteix a Barcelona la seva traducció de la *Divina Comèdia*, una obra bàsica en la construcció del Curial, la qual hi apareix citada en més d'una ocasió.²⁰ En aquest moment,

15. Per raó dels card heràldics que figuraven en el seu escut d'armes. Cerverí de Girona, en gran nombre de les seves poesies, anomena *senyor* o *vescomte dels cards* el seu protector Ramon Folc VI de Cardona.

16. Senyal de la dama que apareix a les composicions IV, V, VI, VII i VIII. La dama té les característiques de bellesa, d'ingritud i d'alt llinatge, semblant a les característiques de la dama que amaga el senyal «Loindan-amor» (I, X, XI, XII, XIII, XIV i XV). Segons Riquer amb aquests dos senyals Febrer celebra la mateixa dama, el nom de la qual és probable que fos Beatriu, nom que apareix a la composició III. Riquer creu que les quinze composicions de Febrer foren redactades en una mateixa època, en la joventut de l'autor, entre 1390 i 1400.

17. *Identificació de les dames*: com ja hem indicat, cal ubicar-les totes a la cort d'Hug Folc II (1334-1400), i del seu fill Joan Ramon Folc I:

a) La «valén comptessa» és Beatriu de Luna, muller d'Hug Folc II (fins a 1400 no passa a ser comtessa Joana d'Aragó, per tant, la data és anterior a 1400, tal com indiquem a dalt).

b) «dona Joana» és Joana d'Aragó i Villena, muller de l'hereu Joan Ramon Folc I. «dona Francesquina» és Francesquina de Pinós, que l'any 1393 maridà amb Hug de Cardona, Baró de Bellpuig, germà de Joan Ramon Folc I.

c) «dona Elpha» és Elfa de Cardona, germana de Joan Ramon Folc I, casada amb Joan II d'Empúries.

d) «dona Yolant» és Violant de Cardona, una altra germana de Joan Ramon Folc I.

e) Beatriu d'Anglesola és Beatriu de Cardona, germana de Joan Ramon Folc I (en documents notariais de l'època es dona de vegades el cognom Anglesola als Cardona) i casada amb Roger Bernat I de Pallars.

f) «Johana Pineda» i «Elphita, la de França», esmentades en darrer lloc i sense partícula honorífica, devien ser dames al servei de la cort de Cardona no lligades en parentiu amb el casal.

18. Les conservem al *Cançoner Vega-Aguiló* (BdC, mss. 7 i 8) BITECA MANIDS 1333 i 1206: <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1333.html>> i <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1206.html>>. Per a un estudi d'aquest cançoner remetem a Alberni 2001.

19. Madrid, San Lorenzo de El Escorial, Monasterio, ms. I.II.18. BITECA MANID 1046: <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1046.html>>. Annamaria Gallina (1974) edita la traducció.

20. Butinyà 1999: 58-74 i 179-188.

la cort del Magnànim agrupava diversos personatges que cultivaven la poesia en català i en castellà, entre els quals destaquen Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March i Íñigo López de Mendoza, futur Marquès de Santillana, de qui sabem que l'any 1413 ja vivia a la cort de l'infant Alfons, de qui era coper major, càrrec que ocupava encara el 1422, i que en tornar a Castella encara continuà vinculat a la noblesa catalana.²¹ No hem d'oblidar l'homenatge que els poetes catalans reberen al seu *Prohemio e Carta*, on exposa les seves idees sobre la poesia, esplèndidament analitzades per Àngel Gómez Moreno (1990). Carlos Alvar (2001) assegura que «el ambiente barcelonés debió contribuir a la afición del marqués [...] por Boccaccio», (p. 348), i sens dubte també per Dante, Petrarca²² i per les nombroses traduccions de clàssics llatins, de manera que no ens ha d'estranyar la simultaneïtat de traduccions de determinats textos al català i al castellà, entre les quals destaca la que, per encàrrec del propi Marquès, Enrique de Villena dugué a terme de la *Divina Comedia* entre el 28 de setembre de 1427 i el 10 d'octubre de 1428, just un any abans que Andreu Febrer enllestís la seva versió. Igualment, segons Vicente Cristóbal (2002: 192) la traducció que el mateix Villena féu de l'*Eneida*, obra també present al *Curial*, «resultó extraordinariamente fecunda en la obra de su contemporáneo, el Marqués de Santillana, y fue para él [...] depósito de erudicción». No ens estem de recordar que Stefano Cingolani (1994) apuntà en el seu moment la possibilitat que l'anònim autor hagués conegut Enrique de Villena.

Aquest lligam del Marquès amb la noblesa catalana es manifesta també a través de les obres que dedica a diverses personalitats. Així, amb motiu de la mort el 1430 de Margarida de Prades, reina vídua de Martí l'Humà, Santillana compon el seu *Planto de la reina Margarida* (Pérez Priego 2001), i vers el 1443 o 1444, un cop reorganitzada la seva producció literària,²³ envia a Violant de Prades, comtessa de Mòdica i Cabrera, una edició parcial de les seves obres que contenia la *Comedieta de Ponça*, els *Proverbios* y els disset primers *Sonetos* (Beltran 1998). Violant de Prades fou cosina de Joana de Prades i de Cabrera, la qual es casà el 1424 amb Joan

21. Sabem, per exemple, que el ms. 10264 (MANID 1684 <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1684.html>>) és un còdex en tamany foli, de cent sis fulls de paper escrit per tres mans semigòtiques, amb trets més o menys acusats de bastarda i que conté, del foli 1r al 74é, l'anònim francès *Roman de Liesse et Cardenois* que formava el mòdul inicial, fet a Catalunya, al qual se li va afegir les obres catalanes següents: la traducció catalana del llibre tercer del *Tresor*, la *Retòrica* de Brunetto Latini (ff. 5r^a-91v),²¹ el poema «O Déu e quin sospirar» d'Aznar Pardo de la Casta (ff. 92v-93r), «Lo Cambiador» de Jordi de Sant Jordi (ff. 93v-94v) al qual seguirien set epístoles amoroses als folis 96r-99r i tancant el volum el poema anònim «Amor de cor afectuós» (ff. 99v^a-100r^b). El manuscrit va pertànyer a Íñigo López de Mendoza fins el 1458 (any de la seva mort). Es creu que Andreu Febrer li regalà l'exemplar al Marquès de Santillana, a partir del fet que tot i que el *roman* francès es titula *de Liesse et Cardenois*, així batejat per Mario Schiff, no recull el nom dels protagonistes sinó que és el resultat d'una lectura superficial i es va prendre el nom de la donzella —Liesse— pel de la vertadera protagonista: Passebeauté. Doncs bé, Febrer designava la seva dama amb el *senhal* «Passa-Beutatz», coincidència que hom considera que no pot ser merament casual: havia d'haver estat en poder del poeta català. Oferim una visió més detallada de l'assumpte a Sabaté & Soriano (en premsa).

22. Per a un panorama sobre les traduccions italianes a Castella cal tenir present Alvar 1999

23. Miguel Àngel Pérez Priego (2001: 84) assenyala que el Marquès és un poeta «que revisa, pule, ordena y enmienda sus textos hasta un punto no muy habitual en los escritores medievales».

Ramon Folc II de Cardona. Aquest lligam familiar ens ajuda a explicar de quina manera el nostre anònim autor havia pogut tenir a l'abast la *Comedieta de Ponza*, obra que, segons Butinyà (1993) i Vázquez Cagiao (1991) és present en la recreació que el nostre autor fa de la derrota naval de la casa d'Aragó davant l'armada genovesa l'agost de 1435 davant l'illa de Ponça.

Constatem igualment que tant pel nostre anònim autor com per Santillana, Boccaccio és un autor reconegut com a autoritat i profusament utilitzat.²⁴ De la mateixa manera, cal tenir present que el nostre autor cita Dante en italià i que a la Península la majoria de testimonis del Boccaccio italià procedeixen de la biblioteca del Marquès (Lucía Mejías 2001),²⁵ biblioteca que curiosament conté dos manuscrits que cal destacar perquè són els únics que presenten anotacions, possiblement de mà de Santillana, tal com indica Ángel Gómez Moreno (2001: 73) «el manuscrito que contiene la traducción que don Enrique de Villena [...] llevó a cabo de la *Comedia* de Dante (BNM, ms. 10186)» (p. 71), i «el mutilado ms. 10221 de la BNM [...] con una *Genealogia deorum* de Boccaccio [...] donde figuran el nombre del marqués de Santillana como comitente y el de Martín de Ávila como traductor».

Tot aquest breu recorregut ens porta a relacionar el nostre anònim escriptor amb obres i autors que tingueren estretes relacions amb els Cardona, en un moment en què aquesta cort era un nucli vivíssim de cultura, entre l'any 1428, just quan la germana de Joan Ramon Folc II es casa amb Arnau Roger IV de Pallars, i el 1444, data en què Joana d'Urgell, comtessa de Foix i darrera filla de Jaume el Dissortat, es casa en segones núpcies amb Joan Ramon Folc III comte de Cardona.²⁶ Ens falten uns divuit anys per arribar a les dates de redacció proposades per Espadaler (1462-1465). Hem de tenir present, però, que el nostre anònim escriptor ens indica al pròleg del llibre III que escriu la novel·la en edat avançada, ja que en la seva «tendra edat» no havia pogut servir les muses (III, 12). Si, a més, i d'acord amb el que la crítica ha acceptat, podem identificar-lo amb el personatge Melchior de Pando, «home molt savi, secret e valerós» (I, 27) qui, en l'inici de la narració, era «ja de edat de cinquanta anys», en el moment en què el relacionem amb els Cardona, per tant, tindria uns trenta-dos anys, quan, tot i no dedicar-se al conreu de les lletres, es deixaria seduir per totes aquelles lectures que el contacte amb aquella cort li proporcionava.

Malgrat que Joan Ramon Folc I desenvolupà durant l'interregne una moguda activitat en favor de Jaume d'Urgell, un cop entronitzada la nova dinastia es negà a socórrer la rebel·lió del comte. L'any 1461 el seu nét Joan Ramon Folc III es posa

24. Per a la presència de Boccaccio al *Curial* remetem a l'estudi ja citat de Butinyà (1999) i a Stocchi (1997). Pel que fa a les petges de l'italià a l'obra de Santillana cal tenir present Pérez Priego (2001)

25. «Hemos conservado 17 testimonios manuscritos a los que había que sumar las noticias de otros seis perdidos en la actualidad. En su gran mayoría [...] el texto boccacciano sólo se ha transmitido en un único testimonio, algunos de ellos tardío como el *Decameron* [...]. Frente a la heterogeneidad de formas externas y procedencia de los códices latinos y sus traducciones castellanas, los italianos proceden, en su mayoría [...] de la Biblioteca del Marqués de Santillana» (Lucía Mejías 2001: 424).

26. Durant els anys 1435-1436, quan acabava de casar-se amb el comte de Foix, el Marquès de Santillana li dedica un sonet («Loor a doña Juana de Urgel», Gómez Moreno & Kerhof, eds., pp. 38-39).

al costat de Joan II i esdevé la màxima figura militar de la guerra civil. En aquest moment, i per al nostre autor, «algú amb trajectòria urgellista, partidari del rei Pere i per tant proborgonyó, i antifrancès», devia resultar difícil aquell canvi d'actitud, per la qual cosa, en edat ja avançada, decideix escriure una novel·la on abocar totes les inquietuds intel·lectuals provocades per les nombroses lectures i pel continuat contacte amb una cort activa i alhora evocar un temps gloriós, el de Pere el Gran, percebut com a irreplicable en plena guerra civil (Cingolani 1994). És per això que fa que la narració esdevingui a Monferrat i que la protagonitzin personatges que remetent a personalitats reals que havien estat partidàries de Jaume d'Urgell (Espadaler 1984). La referència a la casa de Pallars, única defensora de la causa urgellista en aquest moment, és un petit homenatge i alhora un picar l'ullet a un públic selecte i molt reduït que, com ell, paeix amb dificultat els canvis dels temps moderns.²⁷

No obstant això, per al nostre escriptor, com molt bé indica Espadaler (en la conferència esmentada en la nota 1) la monarquia és inqüestionable, per la qual cosa llegim a la novel·la que «qui serveix el rey serveix a Déu, car lo rey Déu és en la terra» (III, 118). Fins ara ningú no havia parat esment en el fet que es tracta d'una sentència que recorda a la utilitzada per Joan II al llarg de tota la guerra civil,²⁸ d'acord amb el que indica Vicens i Vives (1950), qui, en parlar d'aquest rei, assegura que «no estava obligat a donar raó dels seus actes sinó sols a Nostre Senyor Déu, com a rei i príncep que en aquest món no reconeix altre superior». Arguments semblants ofereixen algunes de les composicions escrites per Joan Berenguer de Masdovelles²⁹ entre els anys 1459-1467, temps durant el qual el poeta fou fidel a Joan II, i que es conserven al *Cançoner dels Masdovelles* (manuscrit 11 de la Biblioteca de Catalunya).³⁰ Destaquem la composició 166, «Si la fe fos», datada el 22 d'agost de 1464, i la 171, «Feeltat vol», escrita el febrer del 1464 i dedicada a Lluís Despuig, mestre de Muntesa, on llegim:

Tots los traïdors qui han la fe jaquida,
 e són al rei ab armes venguts contra,
 crec i aferm prest rebran tal encontre,
 que dels mals fets hauran paga complida;
 e mon senyor acabarà l'empresa
 que fa per Déu, en loc del qual està,
 e dels malvats la terra purgarà,
 Déu permetent, qui és la part ofesa.

(vv. 33-40)

27. Aquesta reduïda recepció podria explicar el silenci que ha envoltat la novel·la, i ens pot donar llum sobre el seu anonimats.

28. Agraïxo les indicacions que en aquest sentit m'ha ofert el prof. Vicenç Beltran.

29. Algunes de les seves composicions van adreçades a personalitats importants del moment. Destaquem la poesia 158, «A vós, qui sou», escrita en honor de «dona Elionor de Cardona, muller del marquès d'Oristan».

30. MANID 1758 <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1758.html>>. Seguim l'edició de R. Aramon i Serra (1938).

Per acabar, tan sols volem apuntar, pel que fa a la informació que ens pot oferir el manuscrit que ens ha transmès l'obra³¹ i que per manca de temps deixem per a una altra ocasió, que el fons bibliogràfic de l'actual Biblioteca Nacional de Madrid es va formar a partir de sis mil volums procedents de França, els quals els va fer portar Felip V, dos mil dos-cents trenta-quatre volums de la biblioteca de la Reina Mare que constituïen l'antiga biblioteca dels Àustria, la biblioteca de Juan Francisco Pacheco Téllez-Girón, quart duc d'Uceda, i, finalment, la biblioteca de l'arquebisbe de València Ramon Folch de Cardona, confiscada el 1724 (García Gómez 1996).

GLÒRIA SABATÉ
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERNI, Anna (2001), «Notes per a una reconstrucció codicològica del *Cançoner Vega-Aguiló* (BdC, mss. 7 i 8)», en Patrizia Botta, Carmen Parrilla, Ignacio Pérez Pascual, eds., *Canzonieri iberici*, Pàdua/Noia, Università di Padova / Toxosoutos / Universidade da Coruña, vol. 1, pp. 301-311.
- ALVAR, Carlos (1999), «Notas para el estudio de las traducciones italianas en Castilla durante el siglo xv», *Anuario Medieval*, 2, pp. 23-41.
- (2001), «Boccaccio en Castilla: entre recepción y traducción», en María Hernández Esteban, ed., *Cuadernos de Filología italiana. La recepción de Boccaccio en España*, Madrid, Universidad Complutense, Servicio de Publicaciones, pp. 333-350.
- ARAMON I SERRA, Ramon, ed. (1930-1933), *Curial e Güelfa*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics»), 3 vols.
- (1938), *Cançoner dels Masdovelles (manuscrit nº 11 de la Biblioteca de Catalunya)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Biblioteca de Catalunya.
- BADIA, Lola (1988), «De la "reverenda letradura" en el *Curial e Güelfa*», *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura de la tardor medieval catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 121-144. [Versió anterior a *Caplletra*, 2, 1985, pp. 5-18.]
- BELTRAN, Vicenç (1998), «Tipología y génesis de los cancioneros. Los cancioneros de autor», *Revista de Filología Española*, LXXVIII, pp. 49-101, especialment, pp. 68-69.
- BURGAYA, Cecilia, ed. (1992), Gabriel Turell, *Arbre d'Honor*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», A131).
- BUTINYÀ, Julia (1987-1988), «Sobre l'autoria del *Curial e Güelfa*», *Boletín Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, xli, pp. 63-119.
- (1993), «La *Comedieta de Ponça* y el *Curial e Güelfa* frente a frente», *Revista de Filología Española*, LXXIII, pp. 295-311.

31. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 9750. BITECA MANID 1125:<<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1125.html>>.

- (1999), *Tras los orígenes del Humanismo: el 'Curial e Güelfa'*, Madrid, UNED.
- CABRÉ, Miriam (2001), «Un cançoner de Cerverí de Girona?», en Patrizia Botta, Carmen Parrilla i Ignacio Pérez Pascual, eds., *Canzonieri iberici*, Pàdua/Noia, Università di Padova / Toxosoutos / Universidade da Coruña, vol. 1, pp. 283-299.
- CASAS I NADAL, Montserrat (1985), *Els habitants de Cardona i les seves activitats econòmiques al voltant de 1400*, Institut d'Estudis Locals de Cardona.
- CINGOLANI, Stefano M. (1994), «Finzione della realtà e realtà della finzione. Consideración sui modelli culturali del *Curial e Güelfa*», en Lola Badia & Albert Soler, eds., *Intel-lectuals i Escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 124-159.
- (1995-1996), «Clàssics i pseudo-clàssics al *Tirant lo Blanc*. Reflexions a partir d'unes fonts de Joanot Martorell», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLV, pp. 361-388.
- CORTÉS I CAÑAGUERAL, Matilde (2000), «*Curial e Güelfa* i la tradició trobadoresca», en M. Freixas i S. Iriso, eds., *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Santander, Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / Asociación Hispánica de Literatura Medieval, vol. 1, pp. 548-559.
- DURAN, Eulàlia (2000), «Literatura i mecenatge», *Actes del I, II i III col·loquis sobre art i cultura a l'època del renaixement a la Corona d'Aragó (Tortosa, 1996-1999)*, Tortosa, Ajuntament, pp. 135-145.
- DURAN I SANPERE, Agustí & Agustí SANABRE, eds. (1930), *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, Barcelona, vol. 1, pp. 224-226.
- ESPADALER, Anton M. (1984), *Una reina per a Curial*, Barcelona, Quaderns Crema («Assaig, 3»).
- (1999), «Un cançoner a la cort dels comtes d'Urgell», *Cançoner dels comtes d'Urgell. Edició a cura d'A. M. Espadaler i E. Castelló*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pp. 7-19.
- (2000), «Política i ideologia en la novel·la catalana del segle XV», *XVI Congresso Internazionale di storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnánimo (Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997)*, Paparo Edizioni, Napoli, pp. 1419-1430.
- FERRANDO, Antoni (1997), «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la», en Jean Marie Barberà, ed., *Actes del Col·loqui Internacional 'Tirant lo Blanc'. Estudis crítics sobre 'Tirant lo Blanc' i el seu context*, Centre Aixois de Recherches Hispaniques / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 323-369.
- GALLINA, Annamaria, ed. (1974), *Dant Alighieri. Divina Comèdia. Versió catalana d'Andreu Febrer*, vol. I: *Infern*, 1ª part, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», A, 106).
- GARCÍA GÓMEZ, M. Dolores (1996), *El arzobispo de Valencia Folch de Cardona. Análisis de una biblioteca eclesiástica del siglo XVIII*, Alacant, Universitat d'Alacante.
- GÓMEZ MORENO, Ángel (1990), *El 'Proemio e Carta' del Marqués de Santillana y la teoría literaria del siglo XV*, Barcelona, PPU.

- (2001), «Don Iñigo de Mendoza, sus libros y su empresa cultural», *El Marqués de Santillana (1398-1458). Los albores de la España moderna. III: El Humanista*, Hondarribia, Palacio Caja Cantabria, Nerea, pp. 59-81.
- GÓMEZ MORENO, Ángel & Maximilian KERKHOF, P. A., eds. (1988), *Iñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana, Obras Completas*, Planeta, Barcelona.
- LAWRANCE, Jeremy N. H. (1979), *Un tratado de Alonso de Cartagena sobre la educación y los estudios literarios*, Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1982), «On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism», en I. D. Michael & R. Cardwell, eds., *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, Dolphin Books, pp. 63-79.
- PÉREZ PRIEGO, Miguel Ángel (2001), «La obra literaria del Marqués de Santillana», *El Marqués de Santillana (1398-1458). Los albores de la España moderna. III: el Humanista*, Hondarribia, Palacio Caja Cantabria, Nerea, pp. 83-99.
- PIERA, Montserrat (1995), «*Aquells qui ho voldran saber, llige mestre Guido de Columpnis. Una lectura de Curial e Güelfa*», *Catalan Review*, IX, pp. 113-124.
- (1998), «*Curial e Güelfa* y las novelas de caballerías españolas», Madrid, Pliegos.
- RIQUER, Martí de, ed. (1951), Andreu Febrer, *Poesies*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», A, 68).
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1957), *Els Cardona i les lletres. Discursó leído el día 7 de abril de 1957 en la recepción pública de don Jorge Rubió y Balaguer en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona; contestación del académico numerario D. Agustín Durán Sampere*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- SABATÉ, Glòria & Lourdes SORIANO (en premsa), «Moda, cultura i lectura a la Corona d'Aragó: el gènere epistolar», *Actes del IX Congrés de la Associació Hispànica de Literatura Medieval*, A Coruña, 2001.
- SÁNCHEZ I VILANOVA, Llorenç (1988), *Els comtes del casal de Mataplana, última dinastia de Pallars (de 1297 al 1491)*, La Pobla de Segur, Història i Cultura dels Pallars («Col·lecció d'estudi dels Pallars», 11).
- SCHWART Y LUNA, Frederich & Francesc CARRERAS I CANDI (1893), *Manual de Novells Ardits*, Barcelona, vol. II, pp. 242-243.
- STOCCHI, Manuela (1997), «*Curial e Güelfa* e il *Decamerone*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLV, pp. 295-316.
- TURRÓ, Jaume (2001), «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV», *Revista de Catalunya*, 163, pp. 97-123.
- VÁZQUEZ CAGIAO, Pablo (1991), «Interpretación para una nueva lectura del *Curial e Güelfa*», *Revista de Filología Románica*, VII, pp. 243-249.
- VENTURA, Simone (2001), «Le scelte d'autore operate dal compilatore del ms. Sg», en Patrizia Botta, Carmen Parrilla, Ignacio Pérez Pascual, eds., *Canzonieri iberici*, Pàdua / Noia, Università di Padova / Toxosoutos / Universidade da Coruña, vol. 1, pp. 271-282.
- VICENS I VIVES, Jaume (1950), «La trayectoria mediterránea del Príncipe de Viana», *Príncipe de Viana*, XI, pp. 213-216.